

พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนตามหลักพุทธศาสนา*
MONKS AND COMMUNITY DEVELOPMENT ACCORDING TO BUDDHIST
PRICIPLES -----

พระสมุห์วีระ สุนทโร

PhraSamuhweera Suntharo

วัดมาบไพร

Wat Mappai

Corresponding Author Email: w11wee2222@gmail.com

บทคัดย่อ

การพัฒนาชุมชน เป็นการรวมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินการในแนวทางที่ต้องการ โดยอาศัยความร่วมมือกำลังของประชาชนในชุมชนนั้นในการช่วยเหลือตัวเองและร่วมมือกันดำเนินงาน

การพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องที่พระสงฆ์ไทยได้ทำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะพระสงฆ์ไทยกับประชาชนมีความเกี่ยวเนื่องกันในหลายมิติได้ปฏิบัติและนำประชาชนพัฒนาชุมชนมาโดยตลอด ถึงแม้สถานการณ์ในปัจจุบันจะเกิดวิกฤตการณ์ศรัทธาก็ตาม การนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ ความสันโดษ และการสร้างสมาธิเป็นการรักษาศีล 5 ไม่ทำตนให้เดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น สามารถเลี้ยงชีวิตได้พึ่งตนเองได้เป็นศีล 5 (ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดูหมิ่นในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุราของมึนเมา) ที่เริ่มจากตัวบุคคลมีความซื่อสัตย์สุจริต มีอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม และสามารถสร้างอาชีพที่ดี เกิดความมั่นคง มั่งคั่งเกิดความปลอดภัยให้สังคมได้ทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ โดยมีฐานของหลักภavana 4 มี การพัฒนากาย (พัฒนาศีล พัฒนาจิต พัฒนาปัญญา) ทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน 6 ด้านประกอบด้วย 1.เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 2.พัฒนาบุคลากรในชุมชน 3.มีความคิดริเริ่ม 4.พัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น 5.ตอบสนองความจำเป็นเบื้องต้น 6.บรรเทาและจัดปัญหาในชุมชน

คำสำคัญ : พระสงฆ์; การพัฒนาชุมชน; พุทธศาสนา

Abstract

Community development is a collective action to improve the living conditions of the community to be solidarity and to operate in the desired direction by relying on the cooperation of the people in that community to help themselves and work together.

Community development is something Thai monks have been doing since the past to the present. Because Thai monks and people are related in many dimensions and have always led people to develop communities. Although the current situation is a crisis of faith. The introduction of Buddhist principles, namely solitude and building a right livelihood, is the observance of the five precepts, not causing trouble to oneself and others. Being able to live a life of self-reliance is the 5 precepts (not killing animals, not stealing, not committing sexual misconduct, not telling lies, not drinking intoxicants) that start from a person with honesty. legal occupation, not against morality and be able to build a good career, achieving stability, wealth, security for society, making the country economically stable. Based on the 4 principles of Bhavana, development; physical development (virtue development, mental development, and wisdom development) resulting in sustainable community development in 6 areas, consisting of 1. Change for the better 2. Community personnel development 3. There were initiative thinking, 4 Develop a better quality of life 5. Respond to basic needs 6. Relieve and eliminate problems in the community

Keywords: Monks; Community Development; Buddhism

บทนำ

ในกระแสสังคมปัจจุบันพระสงฆ์ถูกโจมตีด้วยเหตุการณ์ในภาพลบหลายๆด้านทำให้ความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนาลดน้อยลงเป็นอย่างมากถึงกันนั้นแล้วก็ยังมีพระสงฆ์ที่ท่านช่วยเหลือสังคมทำสาธารณะสงเคราะห์ในหลายๆวัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพที่เห็นในช่วงสถานการณ์โควิด 19 มีพระสงฆ์ที่ท่านออกมาเสียสละ ทั้งกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังสติปัญญาความสามารถช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โรคภัย และ ยังมีอีกหลาย ๆ ด้านที่ยังไม่ได้กล่าวถึงจึงเห็นควรว่าในหลักทางพุทธศาสนานั้นเป็นหลักที่เพิ่มความเมตตาในสังคมที่อยู่ร่วมกันจำเป็นจะต้องมีความเมตตากรุณาต่อกันซึ่งพระสงฆ์มีภาวะผู้นำในเรื่องของจิตวิญญาณและเป็นผู้ดำเนินเรื่องของการทำกิจกรรมทางพุทธศาสนาแต่อย่างไรจะนำหลักธรรม

ทางพุทธศาสนานั้นมาเผยแพร่ให้ผู้ที่อ่านงานบทความได้ทราบ ผู้เขียนจึงได้เขียนบทบาทของพระสงฆ์ในการช่วยเหลือชุมชนพัฒนาชุมชน

สถานะและบทบาทของพระสงฆ์ไทยในการช่วยเหลือสังคมในสถานการณ์วิกฤติศรัทธา

ประชากรของประเทศไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ (ร้อยละ 92.52) รองลงมา คือ ศาสนาอิสลาม (ร้อยละ 5.41) ศาสนาคริสต์ (ร้อยละ 1.21) และผู้ที่นับถือศาสนาอื่นๆ รวมทั้งผู้ที่ไม่มีศาสนา (ร้อยละ 0.86) ประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธ จำนวนรวมทั้งสิ้น 54,948,885 คน คิดเป็นร้อยละ 92.52 ของประชากรทั้งประเทศ(กรมการปกครอง, 2564)

ภาพที่ 1 : แผนภูมิแสดงสัดส่วนผู้นับถือศาสนาพุทธ และศาสนาอื่น ๆ

(กรมการปกครอง, 2564)

แสดงให้เห็นว่าประชากรในประเทศไทยส่วนใหญ่ เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธมากกว่า 90% ของประชากรทั้งหมด การดำรงชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยนั้น มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ทำพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นผู้นำในการนำประเพณี ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ให้เรียนรู้หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา จึงเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นในยุคอดีตหรือในยุคปัจจุบันนั้น มีความเชื่อมโยงในการดำรงชีวิต ชุมชน มีกิจกรรมหรือพิธีกรรมต้องมีพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งในส่วนของพระสงฆ์ถือได้ว่า ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยศรัทธาของประชาชน ได้อาตมอาหารที่ประชาชนใส่บาตร หรือ ปัจจัย 4 ที่ประชาชนอุปถัมภ์ เป็นต้น และพุทธศาสนิกชนหรือชาวพุทธส่วนใหญ่ จึงให้ความนับถือเคารพพระสงฆ์เป็นเบื้องต้นให้สิทธิ์ต่าง ๆ แก่พระสงฆ์ แม้มีข่าวสารหรือภาพที่พระสงฆ์ประพฤติผิดหรือละเมิดสิกขาบททำให้เกิดข่าวที่เป็นข่าวภาพลบในปัจจุบันมาก เป็นจุดอ่อนในการทำให้พระพุทธศาสนามีการโดนโจมตีบ้างแต่ถ้าพระสงฆ์ที่ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติชอบธรรม ยังมีอยู่และเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนเกิด

เพราะฉะนั้น ความศรัทธาที่ประชาชนสร้างขึ้น โดยมีพระสงฆ์เป็นเบื้องต้นนั้น จำเป็นต้องประกอบด้วยปัญญาจึงจะมีวิถีทางในการดำเนินชีวิตเป็นไปตามแนวทางพุทธศาสนาได้

สถานะของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันเป็นผู้ที่ประชาชนให้ความเคารพศรัทธาและให้ความคาดหวังในการที่เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยและเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันเกิดวิกฤตการณ์ศรัทธาเนื่องจากมีข่าวในแวดวงสงฆ์ที่เป็นไปในภาพลบออกข่าวทั้งในส่วนของโทรทัศน์และสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ศรัทธา ทำให้ศรัทธาของประชาชนมีความลดลงอย่างเห็นได้ชัด ถึงกระนั้นเองสถานะและบทบาทของพระสงฆ์ในการช่วยเหลือสังคมยังต้องเป็นไปตามแผนการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา 6 ด้าน การปกครอง การเผยแผ่ การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ การสาธารณูปการ รวมทั้งการพัฒนาพุทธมณฑล ที่พระสงฆ์จะต้องบริหารจัดการให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย จะทำอะไรเล่าจึงจะสามารถตีแผ่บทบาทการช่วยเหลือสังคมของพระสงฆ์เป็นการพัฒนาชุมชนทั้งพัฒนาร่างกายและจิตใจ สร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นกับชุมชน นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ พัฒนาจิตใจด้วยการพัฒนาตนเอง การพัฒนาสังคมและประเทศชาติ จึงเป็นโจทย์สำคัญที่พระสงฆ์ต้องให้ความร่วมมือและทำความเข้าใจและประชาชนจำเป็นต้องให้การสนับสนุนและช่วยกันระดมความคิด เพราะการพัฒนาชุมชนนั้นต้องอาศัยหลายภาคส่วน ทั้งพระสงฆ์ ทั้งผู้ที่มีความเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นราชการ หน่วยงานภาครัฐ เอกชนหรือ ประชาชนที่อยู่ในชุมชนดังกล่าว ซึ่งผู้เขียนพยายามที่จะยกตัวอย่างทั้งในส่วนบทบาทหน้าที่ สถานะของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน และจะทำอย่างไรที่จะรณรงค์ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของพุทธศาสนา จนสามารถนำหลักธรรมเข้าไปบูรณาการเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนคือพึ่งตัวเองได้

ความหมายของชุมชน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายว่า ชุมชน หมายถึง หมู่ชน กลุ่มคนที่อยู่รวมกันในสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ชุมชน หมายถึงกลุ่มบุคคลที่ตั้งอยู่เป็นที่เป็นทางมีขอบเขตเดียวกัน และผู้คนเหล่านี้มีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และติดต่อซึ่งกันและกันมีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความรักชาติ รักมาตุภูมิ มีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น การกินอยู่ ภาษาพูด เป็นต้น (ไพฑูรย์ เครือแก้ว, 2538) องค์ประกอบที่สำคัญในการพิจารณาถึงความอยู่รอดหรือการดำรงอยู่ได้ขององค์กรชุมชนและความเป็นชุมชน กล่าวคือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2535)

1. การมีอุดมการณ์ร่วม การมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนร่วมกัน และการยอมรับในอุดมการณ์และทิศทางการพัฒนาซึ่งจะเป็นสิ่งสำคัญในการยึดเหนี่ยวการรวมกลุ่มหรือองค์กรไว้

2. มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยมีการจัดทำข้อตกลงในเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการพัฒนาร่วมกัน

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งเป็นความพยายามขององค์กรในการสร้างผลประโยชน์ และกระจายผลประโยชน์ที่ได้รับจากการรวมตัวเป็นองค์กรโดยมีการกระจายอย่างเป็นธรรม

4. ทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นส่วนสำคัญขององค์กร โดยเฉพาะทรัพยากรบุคคลที่เป็นผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ และทักษะในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านความคิด ศิลธรรม การประกอบอาชีพ การพูด การประสานงาน และผู้นำที่มีบารมี ผู้นำด้านต่าง ๆ เหล่านี้มีบทบาทและความสำคัญต่อองค์กร

5. สมาชิก ทั้งที่เป็นสมาชิกในองค์กร และชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เข้าร่วม แต่มีผลกระทบต่อกองทั้งด้านความร่วมมือ ข้อวิพากษ์วิจารณ์ และผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

6. การบริหารจัดการ ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและชี้วัดความเข้มแข็งของชาวบ้าน โดยในด้านการบริหารจัดการ มีรายละเอียดที่สำคัญ คือ การตัดสินใจร่วมกัน การจัดโครงสร้างองค์กรและบทบาทหน้าที่ การกำหนดกฎ กติการ่วมกัน สถานที่และทรัพยากรที่เป็นวัสดุอุปกรณ์ การสื่อสารและการประสานงาน กระบวนการควบคุมตรวจสอบและประเมินผล

7. กิจกรรมการมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องและมีประโยชน์ต่อองค์กร สมาชิกและชุมชนซึ่งแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในการพัฒนา

8. ทรัพยากรที่เป็นทุนและงบประมาณ เช่น ทรัพยากรในด้านความรู้ ประสบการณ์และเทคโนโลยี ทรัพยากรในด้านการระดมทุนและงบประมาณ และการประสานทุนจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน

จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดสำหรับชุมชนก็คือ การเรียนรู้ที่จะคิดและตัดสินใจเลือกอนาคตของตนเองอย่างมีอิสระ ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์กิจกรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมในทางปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การแก้ปัญหาระยะยาวหรือการสร้าง ความมั่นคงในชีวิตของตนเองและชุมชน ความคิดและแผนงานเมื่อผ่านการพิสูจน์ในทางปฏิบัติแล้วก่อให้เกิดความมั่นใจในทางเลือกที่ตนเองเป็นผู้เลือก กลายเป็นตัวแบบของงานแต่ละด้านที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ต่าง

แนวทางในการพัฒนาชุมชน จึงมีคุณลักษณะเฉพาะที่ ดังนี้

1. มีความเป็นองค์กรร่วมของสรรพสิ่งเป็นพื้นฐานมีความเด่นชัดในแนวทางเฉพาะด้านเป็นทางเลือก

2. เน้นคุณค่าของ คน และสรรพสิ่ง อันหมายถึง ทรัพยากรและเทคโนโลยีต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งไม่ได้หมายถึงระบบการจัดงานเพียงด้านเดียว แต่มีระบบการบริหารและพัฒนา คน เป็นแกนกลางของการทำงาน

3. เป็นการพัฒนาแบบครบครัน พัฒนาทุกด้านไปพร้อมกัน โดยมีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นเป้าหมายใหญ่ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักให้และมีความเคารพต่อทั้งตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

4. เน้นการกระจายการพัฒนาไปสู่ทุกส่วนของชุมชน ไม่ใช่ระบบที่ให้โอกาสกับผู้ที่เหนือกว่าทางด้านเศรษฐกิจหรือการเมือง

ความยั่งยืนในความหมายของชุมชนจึง ๑ ไม่แบ่งแยก หรือเน้นเพียงด้านใดด้านหนึ่งแต่เป็นความยั่งยืนของคนหรือสังคมชุมชน เพราะเป็นการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องจากรากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง เศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกันและเป็นบูรณาการทางสังคมก็จะก่อเกิดความสมดุลหรือสังคมที่ยั่งยืน

ในการจัดการทางสังคม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพก็ไม่ได้อยู่โดด ๆ แต่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตและอยู่ภายใต้ขอบเขตของสังคม ชุมชน โดยมีวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์กำกับให้เกิดความสมดุลที่ไม่ใช่เหตุผลเพียงด้านใดด้านหนึ่ง แต่อยู่ในมิติของชีวิตชุมชนมีความหมายในเชิงกระบวนการที่มีพลวัตความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกัน ความเป็นชุมชนจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์กิจกรรม การมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่มหรือองค์กรให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของสมาชิกในกระบวนการตัดสินใจแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนมีการนำเอาวัฒนธรรมมาผสมผสานทำกิจกรรมเพราะการมีรากฐานทางวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้สามารถสร้างองค์กรที่มีคุณภาพได้

นักสังคมวิทยาให้ความสนใจที่จะกำหนดความหมายของคำว่า ชุมชน (Community) มานานแล้ว แต่ยังไม่เป็นที่ยอมรับว่าความหมายของใครถูกต้องมากที่สุด เพราะบางครั้งผู้กำหนดความหมาย กำหนดขึ้นเพื่อพยายามอธิบายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของตนหรือหาเหตุผลมาประกอบให้เด่นชัดสมประสงค์การของตนเป็นสำคัญความหมายของชุมชนที่ควรนำมากล่าวถึงมีดังนี้

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่ความคิดไปในแนวทางเดียวกัน และสามารถรวมกำลังดำเนินงานกิจกรรมใด ๆ เพื่อประโยชน์ร่วมกันได้ (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2547) จากความหมายที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ชุมชนความหมายใกล้เคียงกันสังคม (Society) มากแต่มีลักษณะที่แตกต่างกันบางประการคือ

1. ชุมชนมีขนาดเล็กกว่า และมีความสนใจร่วมที่จะประสานกันในวงแคบกว่าสังคม
2. ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตัวเองที่จำกัดมากกว่าสังคม
3. ชุมชนมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกันและมีความเห็นอกเห็นใจกันลึกซึ้งกว่าสังคมจะเห็นได้

ว่าชุมชนมีความหมายเฉพาะกลุ่มสังคม ณ สถานที่ใดสถานที่หนึ่ง ไม่ได้มีความหมายกว้าง หรือครอบคลุมไปถึงสังคมขนาดใหญ่ เช่น สังคมระดับประเทศหรือชาติ การพัฒนาชุมชน (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532) หมายถึง

1. การปรับปรุงส่งเสริมให้ชุมชนหนึ่งดีขึ้นหรือมีวิวัฒนาการดีขึ้น
2. การส่งเสริมให้ชุมชนนั้น ๆ มีวิวัฒนาการดีขึ้น คือเจริญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
3. การพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องพัฒนาทางด้านวัตถุและพัฒนาด้านจิตใจ
4. การพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นทั้งนี้ โดยให้ประชาชนเข้าร่วมมือและริเริ่มดำเนินงานเอง

การพัฒนาชุมชน คือ การรวมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินการในแนวทางที่ต้องการ โดยอาศัยความร่วมมือกำลังของประชาชนในชุมชนนั้นในการช่วยเหลือตัวเองและร่วมมือกันดำเนินงาน แต่มักจะได้รับความช่วยเหลือทางด้านวิชาการจากหน่วยราชการหรือองค์การอาสาสมัครอื่น ๆ

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน สามารถแบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ คนและสิ่งแวดล้อมคน (ทั้งที่เป็นวัตถุและไม่เป็นวัตถุ) โดยทั้งคนและสิ่งแวดล้อมคนจะอยู่รวมอยู่ในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ดังนี้

- 1) การเมือง 2) เศรษฐกิจ 3) การศึกษา 4) สังคม 5) วัฒนธรรม 6) ครอบครัวและประชาชน 7) อนามัยและสาธารณสุข 8) นันทนาการ

เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายปลายทางของการพัฒนาชุมชน คือ การมุ่งพัฒนาคนและวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมในชุมชน เพราะได้รวมเอาทุกสิ่งทุกอย่างในชุมชนไว้ทั้งสิ้น และเป็นการกำหนดเป้าหมายที่สอดคล้องกับปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชนอย่างยิ่ง และมีสิ่งที่สำคัญที่หน้าสังเกตและสมควรกล่าวไว้ในที่นี้ก็คือ ผู้รู้เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่มิได้แสดงไว้อย่างชัดเจนหรือกำหนดให้แน่นอนว่า ระหว่างการพัฒนาคน กับ การพัฒนาวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมนั้น จะต้องพัฒนาสิ่งใดก่อน สิ่งใดหลังหรือพัฒนาไปพร้อม ๆ กันหรือสิ่งใดสำคัญกว่ากัน หรือสิ่งใดสำคัญกว่ากัน

ในบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนที่นำไปสู่การเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ มีความเห็นที่ถูกต้อง ในการพิจารณาเหตุสังเกตผลสามารถใช้ชีวิตได้อย่างถูกต้องและเป็นผู้กำหนดทิศทางการเมือง การช่วยพัฒนาเศรษฐกิจจากการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ พึ่งตนเองได้ไม่เป็นภาระสังคม ทำให้เกิดการศึกษาเล่าเรียน สังคมเกิดวัฒนธรรมที่ดีงาม มีครอบครัวที่อบอุ่น มีการรักษาสุขภาพสาธารณสุข คือ รักตนเองและเกิดความร่มเย็นเป็นสุขนำมาสู่พัฒนาการอยู่ร่วมกันแบบพี่น้อง ไม่มีความความหวาดระแวง ในชุมชนเกิดความปลอดภัยและสร้างสัมมาชีพ คือ การเลี้ยงชีพโดยชอบ ไม่มีการทุจริต คอรัปชั่น ฉะนั้น พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีบทบาทในการที่จะพัฒนาจิตใจ เข้าไปปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เยาวชนและสะท้อนให้สังคมเห็นโทษของสิ่งไม่ดี (บาปอกุศล) และประโยชน์ของสิ่งที่ดี (บุญกุศล) เป็นการสร้างบุคลากรที่มีค่าในโลกให้อยู่ในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพไม่เบียดเบียนใคร ฉะนั้น พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำในด้านศาสนา (คำสอนของพระพุทธเจ้า) และเป็นผู้นำศีลธรรมบอกทางแก่ชุมชนและสังคมอย่างยั่งยืน

การพัฒนาชุมชนเชิงพุทธ

มีนิกคิตต่าง ๆ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่เน้นความเป็นตะวันออก คือการที่จะต้องพัฒนาด้านจิตใจและวัตถุไปพร้อม ๆ กันเป้าหมายของการพัฒนาคือการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้ และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม ซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นระดับของการพัฒนาประการหนึ่งในบรรดาตัวชี้วัด 4 ประการ คือ หลักภาวนา 4 ได้แก่

1. พัฒนากาย มีการพัฒนาทางกายภาพ ถึงพร้อมด้วยปัจจัย 4 ได้แก่ เสื้อผ้า อาหาร ยา รักษาโรค และที่อยู่รวมถึงร่างกายที่แข็งแรง เป็นต้น

2. พัฒนาศีล การอยู่ในสังคมได้โดยปกติสุขไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร โดยเน้นให้สร้างสัมมาชีพ คือ การหาเลี้ยงชีพโดยชอบ ทางพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นศีล

3. พัฒนาจิต มีการพัฒนาจิตใจ ด้วยการฝึกอบรมจิตใจให้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทั้ง 3 ด้าน คือ คุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต

4. พัฒนาปัญญา มีการพัฒนาปัญญา อันได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในศิลปและศาสตร์ต่าง ๆ อย่างไม่มีอคติ มีความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงรู้เท่าทันธรรมดาของสังขารคือโลกและชีวิต ถึงขั้นทำจิตให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2537)

แนวคิด เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมที่เกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์เป็นพื้นฐานสมาชิกของสังคมทุกคนต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง เพื่อส่วนรวมโดยอาศัยพุทธธรรมเป็นแนวทางเพื่อขจัดความเห็นแก่ตัว เช่น พ่อค้าก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนในการค้าขายอย่างสุจริต ไม่เอาเปรียบลูกค้า และไม่หลอกลวงลูกค้า ผู้ปกครองก็ปกครองตามหน้าที่ของตนโดยให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนและไม่เอาเปรียบประชาชน เป็นต้น (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), 2521)

หลักธรรมขัดเกลาสั่งสอนชาวบ้านเพื่อให้เกิดความพร้อมที่จะร่วมกันทำงานเพื่อพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและชุมชน โดยใช้หลักอริยสัจ 4 (สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ, 2537)

1. ทุกข์ คือ การที่ชาวบ้านมีหนี้สินความยากจน เกิดอบายมุข ฟุ่มเฟือย โดยการกดขี่ขูดรีด

2. สมุทัย คือ สาเหตุแห่งทุกข์ เพราะไม่ได้เก็บรักษาทรัพย์ การเสียเปรียบนายทุน การโดนเอารัดเอาเปรียบในชีวิตประจำวัน

3. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ โดยจะมีการบริหารจัดการชีวิต และชุมชนให้มีความสุขขึ้น มีจิตใจที่สูงขึ้นโดยใช้หลักกรรมฐาน เป็นตัวพื้นฐาน ที่ทำให้จิตใจยอมรับต่อปัญหา และสามารถต่อสู้กับปัญหาได้

4. มรรค คือ วิธีการโดยมีกิจกรรม สหบาลข้าว ร้านค้าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ทั้ง ๓ กิจกรรม นำไปสู่มรรค ควบคู่กับกิจกรรมอื่น ๆ

บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันที่จะต้องอาศัยคุณสมบัติของวัดในฐานะที่เป็นที่ศูนย์รวมความศรัทธาจากประชาชน มาประยุกต์ใช้ในการชักนำประชาชนให้มาร่วมกันพัฒนา สร้างเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน และยังเสนอแนวคิดที่ว่าพระสงฆ์ต้องปรับเปลี่ยนประสบการณ์และอุดมการณ์ในลักษณะที่ตอบสนอง ปัญหาความต้องการของชุมชนในลักษณะประสมประสานกับการทำงานของกลุ่มต่าง ๆ รวม 6 ประการ ดังนี้ (อภิชัย พันธเสน, 2539)

1. การพัฒนาต้องดำเนินการให้ทั่วถึง ด้วยเหตุที่การพัฒนาเป็นกระบวนการ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น โดยกระบวนการที่มีความต่อเนื่องและเกี่ยวข้องกับทุกๆ ฝ่าย ทั้งพุทธจักร (วัดและพระสงฆ์) และอาณาจักร (ข้าราชการ ผู้นำชุมชน และประชาชน) การพัฒนาจึงต้องดำเนินงานให้ทั่วถึง ครอบคลุมประชาชนทุกๆ กลุ่ม ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่ม

2. การพัฒนาต้องเน้นการพัฒนาบุคคลเพื่อสร้างความพร้อมของประชาชน ที่จะเข้าร่วมการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาแก้ไขปัญหของตนเอง โดยต้องพัฒนาประชาชน ให้พร้อมทั้งทางด้านคุณภาพและคุณธรรม

3. การพัฒนาชุมชนควรเกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของประชาชนในชุมชน โดยอาศัยความรู้ ความสามารถ ทักษะ และสติปัญญาของประชาชน ในการคิดค้นและริเริ่มพัฒนาโครงการต่างๆ เอง

4. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

5. การพัฒนาชุมชนที่สามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน ได้ควรจะเป็นการพัฒนาโดยประชาชนและเพื่อประชาชนเอง

6. การพัฒนาชุมชนที่จะประสบผลสำเร็จ สามารถบรรเทาหรือขจัดปัญหาของประชาชนได้อย่างแท้จริง ควรมุ่งเน้นให้เกิดการพึ่งพาตนเองของประชาชน

อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาที่แท้จริงจะต้องพัฒนาใน 2 ลักษณะ คือ การพัฒนาภายนอก และการพัฒนาภายใน ในการพัฒนาภายนอกได้รวมเอาการพัฒนาด้านร่างกาย ด้านปัจจัย 4 การกินดีอยู่ดี และการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบวินัยและการเคารพกฎหมาย เป็นต้น ส่วนการพัฒนาภายในนั้นเป็นการพัฒนาความคิดสติปัญญาต่าง ๆ ให้มีคุณภาพที่ดี ดังนั้น ในการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์จำต้องมีบทบาทที่จะชักนำประชาชน โดยพยายามสร้างความเจริญให้เกิดขึ้น ทั้งความเจริญภายในและความเจริญภายนอกของทุกคนในชุมชน (อภิชัย พันธเสน, 2539)

สรุปในส่วนนี้ สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันจารีตประเพณีที่มีความสำคัญยิ่ง พระสงฆ์จากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด และมีบทบาทที่สำคัญในการชี้นำสังคม ซึ่งแม้บทบาทในด้านการเป็นผู้นำจะลดน้อยลงไปในปัจจุบัน แต่บทบาทด้านการเป็นผู้นำทางศีลธรรม จริยธรรม พระสงฆ์ยังได้รับความเคารพนับถืออย่างสูง และเป็นสถาบันสังคมที่ขาดเสียไม่ได้ในชีวิตประจำวันของชาวชนบทส่วนใหญ่ ซึ่งนอกจากเป็นที่พึ่งทางใจแล้วยังเป็นสถานที่เอื้ออำนวยในด้านบริการสังคมอื่น

บทบาทในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ภิกษุศึกษา พระอาจารย์เสน่ห์ (พระครูวิสิฐสุวรรณคุณ) จังหวัดสุพรรณบุรี

เกษตรกรรมเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่หล่อเลี้ยงปากท้องชาวบ้าน แต่เกษตรกรไทยยังต้องเป็นหนี้สินจากการทำเกษตร ซึ่งมาจากหลายปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นขาดแคลนน้ำ อุปกรณ์หรือเทคโนโลยีด้านการเกษตร ฝนไม่ตกตามฤดูกาล รวมถึงขาดแรงงานภาคเกษตร เพราะชาวบ้านหันไปทำงานในเมือง ซึ่งจำเป็นต้องมีการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยไม่ล้มวัฒนธรรมดั้งเดิม เพื่อพลิกฟื้นคืนชีวิตให้ชุมชน ซึ่งโครงการพัฒนาชุมชน บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด(มหาชน) ได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งสามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง และอยากให้ชาวบ้านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เดินหน้าโครงการชุมชนดีมีรอยยิ้มสุพรรณบุรี ร่วมกับชุมชนบ้านพุน้ำร้อน อ.ด่านช้าง ในจ.สุพรรณบุรี โดยเชื่อมโยงเครือข่ายชาวบ้านตำบลด่านช้างในการขับเคลื่อนงานพัฒนา ชุมชนนี้มีจุดเด่นวัดเป็นศูนย์รวมยึดเหนี่ยวจิตใจ พระครูวิสิฐสุวรรณคุณ จันทรลา เจ้าคณะตำบลด่านช้างและเจ้าอาวาสวัดพุน้ำร้อน เป็นพระนักพัฒนา ที่ชาวบ้านเคารพศรัทธาจากศักยภาพนี้มาสู่การพัฒนาเศรษฐกิจรอบชุมชน โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เจ้าอาวาสวัดพุน้ำร้อนให้หลักคิดงานพัฒนาชุมชน ยึดคนเป็นศูนย์กลาง ให้ชาวบ้านมีกิน เลี้ยงปากท้อง คนอยู่ได้ ป่าอยู่ได้ วันนี้เกิดแปลงข้าวนาธรรมบนพื้นที่กว่า 13 ไร่ อยู่ในบริเวณวัดพุน้ำร้อน ซึ่งชาวบ้านลงแรงปลูกข้าวในแปลงนาธรรมนี้ กินเอง ขายเอง เหลือแบ่งปัน เมื่อชุมชนต้องการยังฉางเก็บพันธุ์ข้าวและเครื่องสีข้าวสำหรับข้าวปลอดสารพิษ จัดอาสาฬหสังคายนไทยเบฟร่วมกันสร้างยังฉางให้กับชุมชน เพื่อเก็บเป็นกองทุนพันธุ์ข้าวสำหรับกลุ่มข้าวนาธรรมในการทำนาครั้งต่อไป (ไทยโพสต์, 2565) เมื่อเจ้าอาวาสวัดพุน้ำร้อนนักพัฒนาเกิดแนวคิดก่อตั้งหอวัฒนธรรมไทย-ลาว ครั้ง มีจุดประสงค์เพื่อรวบรวมศิลปวัฒนธรรม เครื่องนุ่งห่ม ข้าวของเครื่องใช้ของชาวลาวครั้งในตำบลด่านช้าง โครงการพัฒนาชุมชนร่วมสนับสนุนเงินส่วนหนึ่งในการสร้างหอพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์อยู่ระหว่างก่อสร้างและยังระดมทุนเพื่อจัดสร้างอย่างต่อเนื่อง คาดหวังเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมแห่งใหม่ของด่านช้าง ท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นอีกมิติที่ขับเคลื่อนงานพัฒนาร่วมกัน คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับพระครูวิสิฐสุวรรณคุณริเริ่มจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยว นำเสนอท่องเที่ยววิถีชุมชนอ่างเก็บน้ำหุบเขาวง เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชน เงินจากการท่องเที่ยวส่วนหนึ่งนำมาใช้ดูแลคนรักษาป่า และฟื้นฟูป่าน้ำ นำมาสู่ภาคีภาคีในการท่องเที่ยวชุมชน เกิดการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวในพื้นที่ ทุกวันนี้ท่องเที่ยวชุมชนหุบเขาวงเป็นที่รู้จักในกลุ่มนักท่องเที่ยวที่รักธรรมชาติและสายแคมป์ปิ้ง ส่งผลให้เศรษฐกิจชุมชนคึกคัก

โมเดลพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลาง ณ ชุมชนบ้านพุน้ำร้อน จังหวัดสุพรรณบุรี ถือเป็นต้นแบบพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนได้อย่างดีเยี่ยม ด้วยศักยภาพของผู้นำชุมชน และมีความร่วมแรงร่วมใจของชุมชนในพื้นที่ รวมทั้งการสนับสนุนในส่วนของไทยเบฟภาคเอกชน โดยมีเป้าหมายเดียวกันสร้างโอกาส สร้างเศรษฐกิจฐานการพึ่งตนเอง (ไทยโพสต์, 2565)

ถอดบทเรียนแนวคิดในการเป็นผู้นำของพระอาจารย์เสนอเห็นได้ชัดว่า มีการพัฒนาชุมชนและนำไปสู่ชุมชนที่สามารถสร้างรายได้และพึ่งพาตนเองได้ นำรายได้เข้าสู่ประเทศอีกทางด้วย แนวคิดของพระอาจารย์เสนอคือการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ ความสันโดษ และการสร้างสัมมาชีพซึ่งมาจากโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 สอนให้ประชาชนถือศีลไม่ทำร้ายกัน มีความปลอดภัย ในชุมชน ในสังคม และสร้างสัมมาชีพทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ จัดปัญหาครอบครัว ทำให้สังคม การเมืองดีขึ้นและขจัดความขัดแย้งมีความปรองดองที่เกิดขึ้นจากการรักษาศีล โดยมีฐานของหลักภavana 4 มี การพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต พัฒนาปัญญา ทำให้เกิดการพัฒนาดนเองก่อนและสามารถสร้างหรือมีแนวคิดที่จะสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในปัจจุบันมีการที่ช่วยพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นแนวคิดที่ดีและนำมาสู่การพัฒนา เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ที่ประชาชนคนไทยให้ความเคารพศรัทธาและมีแนวคิดหรือองค์ความรู้ที่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของประเทศหรือชุมชนนั้นๆได้ จึงเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อย่างที่ผู้เขียนยกตัวอย่างของพระอาจารย์เสนอ ได้มีแนวคิดในการช่วยเหลือชุมชนและสร้างภาคีเครือข่ายเกิดความสามัคคีให้แก่ชุมชนนั้น ๆ และมีเครือข่ายทำให้เมื่อจัดกิจกรรมใดก็ตาม สามารถประสบผลสำเร็จได้ยังมีพระสงฆ์ไทยอีกหลายรูปที่ท่านเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์แต่ผู้เขียนได้ยกตัวอย่าง พระอาจารย์เสนอนี้เป็นเพียงตัวอย่าง

พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน ร่างกาย จิตใจ สาธารณสงเคราะห์

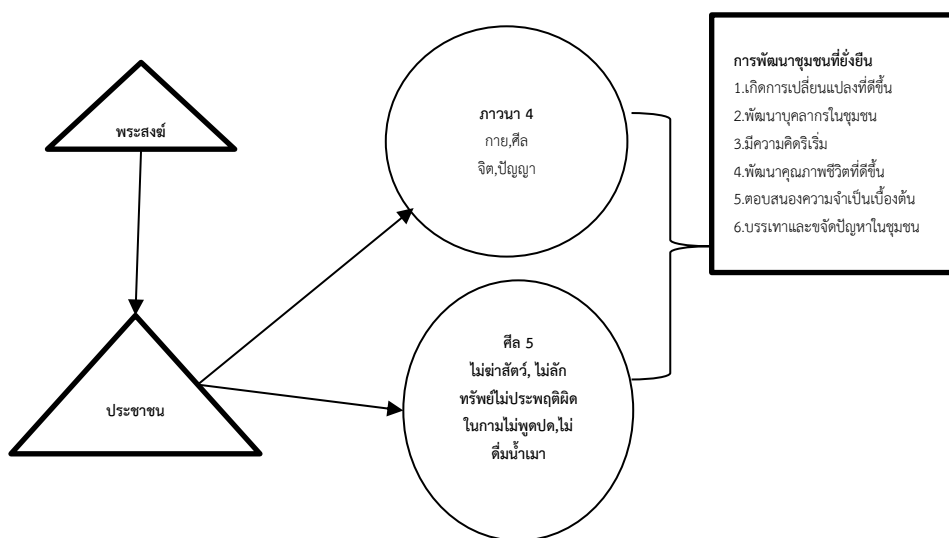
พระสงฆ์ถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อชุมชนและสังคม เป็นผู้ใกล้ชิดและเข้าใจความทุกข์ยาก ปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นในชุมชน พระสงฆ์มีวัดเป็นศูนย์กลางในการกระทำการกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน สามารถชักจูงประชาชนในชุมชน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรการปกครองทางราชการเข้ามาร่วมในการพัฒนาชุมชน แต่พระสงฆ์ผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนก็จำเป็นต้องต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ มากมาย ทั้งจากในชุมชนและจากภายนอก เพื่อให้ได้มาซึ่งการยอมรับนับถือ และเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาอันเป็นกลยุทธ์ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาชุมชน ซึ่งในท่ามกลางวิกฤติการณ์ศรัทธาของประชาชนในปัจจุบัน พระสงฆ์ไทยจำเป็นต้องสร้างความเชื่อมั่นหรือศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ประชาชน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ประชาชนชาวไทย สร้างแนวความคิดที่รู้จักพอเพียงและใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาทตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงจะเป็นประโยชน์ให้ตัวบุคคลและชุมชนรวมไปถึงประเทศชาติได้

การบูรณาการหลักคิดการพัฒนาชุมชนตามแนวพระพุทธศาสนา ภavana 4 และ ศีล 5

หลักภavana 4 การพัฒนาชุมชนตามหลักภavana 4 เป็นการพัฒนาดนเองเริ่มต้นจากตัวบุคคลคือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ มีการพัฒนาในเรื่องของกายภาพ การพัฒนาศีล คือ พัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่เบื้องต้นให้ดีขึ้น โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการ

พัฒนาจิตนำไปสู่การใช้ชีวิตอย่างมีปัญญาทั้งปัญญาในทางโลกและปัญญาในทางธรรมที่สามารถนำตนให้พ้นจากความทุกข์ได้

หลักศีล คือ ไม่ทำตนให้เดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น สามารถเลี้ยงชีวิตได้ด้วยตนเอง ตามหลักพระพุทธศาสนาคือพึงตนเองได้เป็นศีล 5 1) ไม่ฆ่าสัตว์ 2) ไม่ลักทรัพย์ 3) ไม่ประพฤติดิฉิตในกาม 4) ไม่ พุดเท็จ 5) ไม่ดื่มสุราของมึนเมา) ที่สามารถนำมาบูรณาการกับการพัฒนาชุมชน เพราะเริ่มจากตัวบุคคลมีความซื่อสัตย์สุจริต มีอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม และสามารถสร้างอาชีพที่ดี เกิดความมั่นคง มั่งคั่ง เกิดความปลอดภัยให้สังคมได้

แผนภาพที่ 1 สรุปการพัฒนาชุมชนตามแนวพระพุทธศาสนา

(ผู้เขียน : 2566)

สรุป

พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนมีความเชื่อมโยงกันตั้งแต่อดีตและพระสงฆ์เป็นผู้นำในเรื่องของการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาชุมชนไม่ว่าจะเป็นการนำหลักภavana 4 หรือศีล 5 ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืนซึ่งประกอบด้วยเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นการพัฒนาบุคลากรในชุมชนมีความคิดริเริ่มพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นตอบสนองความจำเป็นเบื้องต้นและสามารถบรรเทาและขจัดปัญหาในชุมชนได้จึงถือได้ว่าพระสงฆ์กับชุมชนมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกันพระสงฆ์ต้องอาศัยประชาชนในเรื่องของศรัทธาประชาชนต้องอาศัยวัดในเรื่องของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครอง. (2564). ประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธ ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2564. สืบค้น 19 กุมภาพันธ์ 2566, จาก <https://e-service.dra.go.th/religion/buddhism?type=10>
- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2547). คู่มือการบริหารกองทุนหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ: ธันวาคม 2547.
- ไทยโพสต์. (2565). บ้านพุน้ำร้อน ต้นแบบพัฒนาคน สร้างชุมชนยั่งยืน. สืบค้น วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2566, จาก <https://www.thaipost.net/hi-light/187247/>.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2521). รากฐานที่มั่นคงแห่งความเป็นมนุษย์. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2537). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรม จำกัด.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2538). ลักษณะสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พิธการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. (2532). การพัฒนาชุมชนประยุกต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2535). การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2537). ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- อภิชัย พันธเสน. (2539). พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ตอนที่ 3 ความหวัง ทางออกและทางเลือกใหม่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.